

Joan Amer
Margalida Vives
Belén Pascual

Prevenió de l'absentisme escolar en els centres educatius de secundària: una aproximació al cas de les Balears

Recepció: 29/01/2019 Acceptació: 20/04/2020

Resum

L'absentisme a l'ensenyament obligatori s'associa a l'actitud de l'alumnat, la seva relació amb el professorat i el seu entorn social i familiar. En aquest sentit i des d'una perspectiva pedagògica, l'entorn escolar i comunitari pot ser considerat com un espai protector en el qual l'educació social ocupa un paper fonamental. L'objectiu de l'article és l'anàlisi de la feina preventiva i els programes d'atenció a l'alumnat absentista, atès que permetrà construir coneixement de com els professionals educatius dels centres comprenen, s'apropien i despleguen els programes i els protocols contra l'absentisme determinats per la normativa. Com a principals conclusions de l'estudi destaca una valoració positiva dels plans d'acció tutorial i el paper que aquests atorguen al professorat-tutor i l'equip d'orientació com a agents de prevenció i intervenció. Pel que fa a la prevenció, cal destacar el potencial de la intervenció socioeducativa, principalment les accions individuals i grupals orientades a la millora de l'educació emocional i la convivència.

Paraules clau

Absentisme, prevenció de l'absentisme, exclusió educativa, desafecció escolar, fracàs escolar.

Prevención del absentismo escolar en los centros educativos de secundaria: una aproximación al caso de las Baleares

El absentismo en la enseñanza obligatoria se asocia a la actitud del alumnado, su relación con el profesorado y su entorno social y familiar. En este sentido y desde una perspectiva pedagógica, el entorno escolar y comunitario puede ser considerado como un espacio protector en el que la educación social ocupa un rol fundamental. El objetivo del artículo es el análisis del trabajo preventivo y los programas de atención al alumnado absentista, dado que permitirá construir conocimiento de cómo los profesionales educativos de los centros comprenden, se apropian y despliegan los programas y los protocolos contra el absentismo determinados por la normativa. Como principales conclusiones del estudio destaca una valoración positiva de los planes de acción tutorial y el rol que éstos otorgan al profesorado-tutor y el equipo de orientación como agentes de prevención e intervención. En cuanto a la prevención se destaca el potencial de la intervención socioeducativa, principalmente las acciones individuales y grupales orientadas a la mejora de la educación emocional y la convivencia.

Palabras clave

Absentismo, prevención del absentismo, exclusión educativa, desenganche escolar, fracaso escolar.

Prevention of school absenteeism in secondary schools: the case of the Balearic Islands

Absenteeism in compulsory education is linked to the attitude of students, their relationship with teachers and their social and family environment. In this sense, and from a pedagogical perspective, the school and community environment can be considered as a protective space in which social education plays a key role. The aim of the article is to analyse preventive work and care programmes for absentee students, generating knowledge about how education workers at schools understand, appropriate and implement programmes and protocols to combat absenteeism as established by the regulations. The main conclusions of the study include a positive evaluation of tutorial action plans and the role that they assign to the teacher-tutor and the guidance team as agents of prevention and intervention. With regard to prevention, the potential of socio-educational intervention is highlighted, particularly individual and group actions aimed at improving emotional education and coexistence.

Keywords

Absenteeism, prevention of absenteeism, educational exclusion, disaffection with school, failure at school.

Com citar aquest article:

Amer, Joan; Vives Barceló, Margalida; Pascual Barrio, Belén (2020).
Prevenió de l'absentisme escolar en els centres educatius de secundària:
una aproximació al cas de les Balears.
Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 75, 165-181.

▲ Introducció

L'absentisme escolar continua sent un dels debats educatius i objecte d'estudi tant des del món acadèmic com el professional. A les Illes Balears, el treball titulat *L'absentisme crònic a l'ESO de les Illes Balears: estat de la qüestió* (Cañellas, Moyà, Pascual i Vidaña, 2016) va ser realitzat per part de responsables de l'administració educativa i en col·laboració amb investigadors de la Universitat de les Illes Balears. L'informe final subratlla la necessitat d'abordar l'absentisme des d'un plantejament inclusiu, adoptant metodologies participatives, l'aprenentatge significatiu i mesures d'atenció a la diversitat. L'informe apunta que, davant la situació d'alumnes que “no hi caben enlloc”, cal articular estratègies col·lectives que donin opcions de manteniment i continuïtat. Es presenten cinc recomanacions davant de l'absentisme: (1) la comprensió de la diversitat familiar i les situacions de vulnerabilitat; (2) prioritzar les mesures preventives sobre la intervenció: el diagnòstic primerenc pot evitar casos greus; (3) la importància de l'espai d'acció tutorial; (4) la necessitat de treballar en equip (tutors, professors, equips directius, tècnics d'intervenció socioeducativa i orientadors); (5) la necessitat de col·laborar amb la comunitat i afavorir el treball en xarxa.

Amb la finalitat d'aprofundir en les recomanacions que deriven de l'estudi de Cañellas *et al.* (2016), aquesta investigació aprofundeix en les principals pràctiques dels centres que presenten baixos índexs d'absentisme. La finalitat és delimitar aquelles pràctiques compartides per diversos centres d'educació secundària que aconsegueixen un bon resultat en assistència i vinculació de l'alumnat.

Marc teòric

L'absentisme és un concepte complex, heterogeni i multidimensional (García Gracia, 2007; Oliver i Pascual, 2008; Salvà, 2011; Amer, 2013) les causes del qual són diverses. Des d'una perspectiva sistèmica (Bronfenbrenner, 1987) l'anàlisi de l'absentisme ens apropa a diferents nivells i àmbits, i permet valorar la versatilitat i la diversitat de les trajectòries educatives (Longás, Cussó, De Querol i Riera, 2016).

Un primer àmbit d'estudi té a veure amb les conductes de l'alumnat absentista i els seus vincles amb els iguals. Les conductes absentistes en l'ensenyament obligatori s'associen al baix rendiment, la desmotivació, la desvinculació i les conductes disruptives de l'alumnat reforçades pels iguals (García Gracia, 2007), així com la implicació en conductes d'assetjament escolar (Cabrera i Larrañaga, 2014).

Un segon àmbit d'anàlisi té a veure amb les relacions de l'alumnat amb el professorat i el centre educatiu en general. El desinterès i, de vegades, el rebuig cap a l'escola (Willis, 1988) pot sumar-se a la fragilitat del vincle entre l'alumnat i el professorat (Rué, 2005; González González, 2006), la percepció per part de l'alumnat de baixa acceptació del professorat cap a ells (Cabrera i Larrañaga, 2014) o els sentiments de por vers l'escola (Llanas, Moreno, Sandín, Valiente i Chorot, 2016). El procés de distanciament, desafecció i desconexió progressiu del sistema educatiu (Ritacco i Amores, 2016) pot significar una desvinculació o ruptura definitiva del sistema educatiu en el moment de fer els setze anys (Cañellas, Moyà, Pascual i Vidaña, 2016), fet que augmenta el risc de vulnerabilitat i exclusió social.

Un tercer àmbit d'estudi es refereix a l'entorn social i familiar. La investigació mostra que l'absentisme sol afectar joves amb determinats condicionants sociofamiliars com són la procedència, les condicions laborals dels seus progenitors o la manca de supervisió parental (Rico, 2017; Cañellas *et al.*, 2016). El context sociofamiliar influeix sobre les trajectòries i el rendiment escolar. Mentrestant, el sistema educatiu, el sistema de protecció social i els dispositius sociocomunitaris poden actuar com a espais de protecció amb més o menys intensitat en aquestes trajectòries (Rico, 2017).

Davant d'aquesta realitat, quin tipus d'intervencions són necessàries? Des d'un enfocament psicopedagògic, es considera necessari posar en marxa accions integrals que afavoreixin processos flexibles, motivadors i adaptats a les necessitats dels alumnes que possibilitin el reajustament de les trajectòries educatives. Per afavorir la motivació es requereixen estratègies d'atenció a la diversitat, participació de l'alumnat, aprenentatge significatiu, així com accions específiques com els programes d'escolarització compartida (Cañellas *et al.*, 2016). Per a la millora de la comprensió i l'atenció individualitzada de l'alumnat en risc d'exclusió social és cabdal el potencial de la tutoria (Domingo i Martos, 2017).

Des d'un enfocament socioeducatiu, el centre educatiu integra necessàriament les àrees acadèmica, emocional i social, i d'acord amb els principis de l'educació social, atén situacions de vulnerabilitat i desenvolupa un paper fonamental en la comunitat i amb la comunitat (Labèrnia, 2019). Des d'aquesta perspectiva es distingeixen dos nivells d'actuació. En primer lloc, les accions preventives de promoció de la convivència i el benestar de l'alumnat (Llanas *et al.*, 2016; Hernández Prados i Ros, 2014; Àvila, Conde i Azaustre, 2014; Rodríguez Gómez, 2014), l'educació emocional (Cáceres, 2014), la resolució de conflictes, la prevenció de conductes de risc, la promoció de l'autoestima o l'entrenament d'habilitats socials (Cañellas *et al.*, 2016). En segon lloc, les accions preventives orientades a conèixer i apropar les famílies als centres (Cañellas *et al.*, 2016) i les orientades a afavorir la cooperació entre els centres educatius, les famílies i altres agents de la comunitat (González González, 2014; Ritacco i Amores, 2016; González Sánchez, Olmos i Serrate, 2016; Méndez i Cerezo, 2018). Aquesta interrelació suposa adoptar un enfocament col·laboratiu, de treball cooperatiu i en xarxa (González

González, 2014; Ballester i Ballester, 2014) que permeti la integració de diferents àmbits i recursos implicats en la comunitat. Reforçar l'aliança família-escola-comunitat pot afavorir la implicació i la relació de reciprocitat entre els diferents agents educatius (Epstein, 2001).

Objectius

Els objectius de l'estudi són els següents:

1. Conèixer el sistema de gestió de centre en relació amb l'atenció de l'absentisme.
 - Conèixer els mecanismes i la forma d'organització dels centres (aplicacions del protocol, projectes de centre, etc.), comissions d'absentisme, etc.
 - Analitzar el grau d'utilitat (operativitat, aplicabilitat, coherència, etc.) del protocol d'absentisme.
 - Conèixer el sistema de coordinació: tutors, orientadors, suports educatius.
2. Estudiar el treball preventiu i els programes de suport.
 - Conèixer el model de treball preventiu del fracàs escolar.
 - Alternatives a l'alumnat que mostra indicis d'absentisme.
 - Anàlisi de causes-motivacions-adopció de mesures.
 - Revisar els programes que han estat útils per donar resposta educativa a la part de l'alumnat a la qual el sistema reglat no proporciona opcions.
3. Analitzar les relacions família-escola i el treball en xarxa en relació amb l'absentisme.
 - Descriure i valorar el model de relació existent entre el centre educatiu i les famílies.
 - Descriure i valorar les xarxes socioeducatives existents a la comunitat educativa.
 - Punts forts i punts febles de la feina amb alumnat absentista.

Mètode

Població d'estudi

La mostra de l'estudi es compon de cinquanta-un professionals pertanyents a catorze centres de les Illes Balears. Els criteris de selecció han estat que els professionals pertanyessin a centres amb un baix nivell d'absentisme, que

ocupessin diferents rols de responsabilitat (directors/es, orientadors/es, caps d'estudis o professorat/tutor) i representessin diferents zones geogràfiques de les illes de Mallorca, Menorca i Eivissa. El quadre 1 mostra la distribució de professionals que han format part de la mostra.

Quadre 1. Distribució de la mostra segons càrrec i gènere

Càrrec	Gènere			Total
		Home	Dona	
Director/a	N	7	6	13
	% en el càrrec	53,8%	46,2%	100,0%
Cap d'estudis	N	4	11	15
	% en el càrrec	26,6%	73,4%	100,0%
Orientador/a	N	2	10	12
	% en el càrrec	16,6%	83,4%	100,0%
Tutor/a	N	6	5	11
	% en el càrrec	54,5%	45,5%	100,0%
TOTAL	N	19	32	51
	% en el càrrec	37,2%	62,8%	100,0 %

Font: Elaboració pròpia.

La formació inicial dels participants és variada, tot i que hi destaquen les Ciències de l'Educació (llicenciatura o grau de Pedagogia, llicenciatura de Psicopedagogia i diplomatura de Magisteri o grau de Mestre d'Educació Primària), amb un 21,5% del total; seguit per persones formades en filologies (llicenciatura o grau de Filologia Hispànica, Catalana i anglesa), amb un 19,6%; i de professors formats en ciències (llicenciatura o grau de Física, Química i Matemàtiques), amb un 15,6%.

S'ha entrevistat professionals amb llargues trajectòries d'experiència acadèmica:

- Un 61,5% dels directors entrevistats té més de 25 anys d'experiència docent.
- Un 26,6% dels caps d'estudis té entre 15 i 24 anys d'experiència.
- Un 33,3% dels orientadors té entre 10 i 14 anys d'experiència.
- Un 36,3% dels tutors té més de 7 anys d'experiència. Per a realitzar l'entrevista, es va demanar als centres tutors que estiguessin directament implicats en la prevenció i intervenció de l'absentisme en el centre.

Instrument

Alineat amb l'objectiu de l'estudi de conèixer de quines maneres s'implementa i es concreta en cadascun dels centres allò establert per la normativa, es tria el mètode qualitatiu com el més adequat per a l'objectiu

de l'article. Això permetrà construir coneixement de com els professionals educatius dels centres comprenen, s'apropien i despleguen els programes i els protocols contra l'absentisme determinats per la normativa. Per a fer-ho, s'estructura un guió per a les entrevistes. Els objectius estructuraren l'arbre de continguts per a l'anàlisi de les entrevistes. Els ítems inclosos en el guió són els següents: definició i diagnòstic de l'absentisme, coneixement i valoració dels documents de centre, protocol d'absentisme (detecció, registre i intervenció), prevenció de l'absentisme (motivació i vinculació escolar), revisió dels programes de suport, valoració de la relació família-escola-comunitat i punts forts i punts febles de la feina amb alumnat absentista.

Procediment

L'Institut d'Avaluació de la Qualitat del Sistema Educatiu (IAQSE) de la Conselleria d'Educació va facilitar el contacte amb els centres educatius on hi havia professionals a entrevistar, a partir de la llista definitiva que conformava la mostra o població d'estudi. En aquest sentit, l'IAQSE va promoure que el director general de Planificació i Centres dirigís una circular als centres triats. Aquesta circular informava dels objectius del projecte de recerca i també dels motius pels quals el centre havia estat escollit. A més, apuntava que l'equip de la Universitat de les Illes Balears es posaria en contacte amb el centre per dur a terme les entrevistes. Aquestes entrevistes van ser gravades i posteriorment transcrits, seguint els estàndards per a aquests procediments (Ballester, Nadal i Amer, 2014). Complementàriament, es porta a terme una anàlisi dels documents administratius relacionats amb l'absentisme, especialment el Protocol d'Absentisme Escolar de la Direcció General d'Innovació i Comunitat Educativa, implementat en tots els centres educatius (públics i concertats) a partir del curs 2016-2017, i els documents de cada institut d'educació secundària (IES) que han format part de la mostra de l'estudi, especialment el Reglament d'Organització i Funcionament de Centres (ROF), el Pla d'Acció Tutorial (PAT) i altres documents de centre que els IES han relacionat amb l'absentisme com ara el Pla de Convivència (PC), el Projecte d'Atenció a la Diversitat (PAD) o el Projecte de Centre (PEC).

La proposta metodològica emprada és qualitativa, concretament d'anàlisi de contingut. Els àudios de les entrevistes van ser transcrits independentment pels tres investigadors i després es van creuar les transcripcions, per tal de comprovar-ne la idoneïtat. Per al buidatge, es classifica el contingut de les transcripcions mitjançant el programa NVIVO11 d'anàlisi qualitativa de dades. La informació recollida es categoritza a partir dels temes que apareixen en les respostes de les persones protagonistes entrevistades. Les preguntes del guió de les entrevistes estructuraren les categories generals prèvies. Les subcategories s'identifiquen a través de múltiples lectures de les transcripcions.

cions i la revisió i refinament dels temes. Les informacions que van més enllà de les preguntes plantejades en el guió es recullen com a categories emergents.

Un primer criteri de validesa s'estableix mitjançant la codificació en paral·lel amb NVIVO i comprovant la claredat de les categories i subcategories (Thomas, 2006). Els codificadors van comparar les respectives codificacions de categories, per garantir un marc de codificació rigorós. Un segon criteri de validesa s'estableix mitjançant la triangulació metodològica, contrastant la informació aportada per equips directius, orientadors i tutors a cada centre (Ballester, Nadal i Amer, 2014). Finalment, el volum d'entrevistes (cinquanta-un) i centres estudiats (catorze) va garantir la saturació de les categories.

Resultats

Els resultats es presenten desglossats en funció dels objectius. En aquest sentit, es recullen les aportacions sobre els protocols dels centres (generals i d'absentisme), el treball en prevenció, els programes de suport i els canals de comunicació i treball amb les famílies, així com el treball en xarxa amb altres institucions.

Es recullen les aportacions sobre els protocols dels centres, el treball en prevenció, els programes de suport i els canals de comunicació i treball amb les famílies

El marc general de l'atenció de l'absentisme

Tant les lleis educatives com les específiques d'atenció a la infància i l'adolescència regulen el dret a l'escolarització fins als setze anys, i confirmen l'obligatorietat de l'assistència dels menors a l'escola, malgrat les seves circumstàncies sociofamiliars. La Llei 17/2006, d'atenció i dels drets de la infància i l'adolescència de les Illes Balears, reconeix que tots els menors d'edat tenen dret (i obligació) a l'educació i, en el cas que es trobin en situació de vulnerabilitat han de rebre una atenció preferent.

Les instruccions per a la intervenció contra l'absentisme de la Conselleria d'Educació del Govern de les Illes Balears (protocol d'absentisme) classifiquen l'absentisme d'acord amb el percentatge de faltes no justificades: puntual o esporàdic (fins a quatre dies de faltes no justificades al mes), intermitent (alumnat que falta setmanalment, un o més dies, o aquell que falta més de quatre dies al mes), intens o crònic (alumnat que falta la meitat o més dies a classe, falta deu o més dies al mes, segons els dies lectius del mes). El protocol estableix el procediment per detectar de forma efectiva els casos d'absentisme, així com l'itinerari a seguir quan es produeix. El protocol presenta una classificació de les tipologies d'absentisme, els agents implicats en la detecció, atenció i prevenció, així com la funció de les reunions o les entrevistes. Cada centre compta amb un Reglament d'Organització i Funcio-

nament dels centres (ROF), que marca el procediment a seguir i, entre altres aspectes, el tipus d'amonestacions o forma de notificació a les famílies.

La detecció dels indicis d'absentisme és un requisit necessari per a una atenció correcta. Així, el registre diari de les faltes i el contacte ràpid amb les famílies quan es produeix la falta són elements fonamentals.

Els centres educatius de les Illes Balears compten amb una eina informàtica de gestió (GESTIB) que permet un control diari i àgil de les faltes d'assistència, així com la justificació per part de les famílies.

A banda de la qualitat del registre de la informació, el traspàs coordinat d'aquesta informació és fonamental, tant diàriament com a través de les reunions regulars (setmanals habitualment) entre tutors, professorat de curs, caps d'estudis i orientadors. Les reunions faciliten la posada en marxa del protocol en el cas de detectar un cas d'absentisme: el tutor parla amb les famílies i es decideix si ha d'intervenir el cap d'estudis. Es valora l'atenció i la constància en el seguiment per a la prevenció. També la consideració de l'absentisme com un repte prioritari del centre educatiu i, per tant, la responsabilitat compartida per part de l'equip, de manera que cada professional assumeix la funció que li correspon.

Aquest procés permet detectar els possibles estudiants en risc d'absentisme i actuar amb més celeritat. Les actuacions són dutes a terme, en un primer nivell, pels tutors i professors del curs, que són els qui passen llista (controlen l'assistència) regularment. Els tutors són els qui s'encarreguen de detectar els casos problemàtics. El coordinador de cicle o de nivell manté informat el tutor, el qual al seu torn és l'encarregat de realitzar el primer contacte amb la família.

La implicació dels caps d'estudis o coordinadors de cicle és un element important, així com la coordinació amb agents socioeducatius, com serveis socials o els policies-tutors o, si cal, amb Fiscalia o Protecció de Menors.

Per intervenir-hi, ho fem gradualment, primer el tutor parla amb la família i si veiem que s'allarga es realitza orientació amb la família per donar-hi més serietat i si veiem que l'absentisme continua fem un informe a serveis socials. (Cap d'estudis, institut 3).

Els casos identificats com a absentisme intermitent es deriven generalment a través d'orientació a recursos comunitaris: serveis socials, policia-tutor, etc. En els pocs casos detectats com a absentisme crònic sí que sembla que hi falten eines.

Jo crec que en absentisme aquest és el gran buit que tenim... La distància que hi ha entre nosaltres i serveis socials, les nostres capacitats d'actuació són molt poques. (Orientadora, institut 7).

Més enllà de l'articulació dels mecanismes d'intervenció, el protocol d'absentisme també contempla mesures preventives. És per això que els diferents plans de centre educatiu són els que estableixen els procediments de suport a l'acollida, la comunicació i la convivència. Es valora que cada pla específic de centre sigui útil i adaptat a la realitat de cada centre.

Els documents propis de centre tenen sentit i nosaltres ens encarreguem de modificar-los constantment i que tinguin sentit amb la realitat. (Director, institut 3).

També hem anat adaptant el règim sancionador, perquè el que no tenia sentit era expulsar un alumne perquè no venia a classe. (Cap d'estudis, institut 1).

Els centres compten amb els següents plans i programes d'atenció a la diversitat:

- El Pla d'Acollida Lingüística i Cultural (PALIC) facilita a l'alumnat immigrant nouvingut l'adaptació i el vincle amb el centre escolar a través d'un referent i en coordinació amb el seu tutor.
- El Pla de Convivència (PC) es vincula a la prevenció de conflictes, els programes de mediació i les estratègies d'ajuda entre iguals. Hi ha centres que, seguint la pauta del protocol, compten amb comissions d'absentisme incloses en les comissions de convivència. No obstant això, en molts centres no es disposa d'aquesta comissió i se supleix amb reunions de tutors setmanals i/o reunions en xarxa amb serveis socials i/o policia-tutor. Sovint s'entén que no hi ha necessitat de crear-la i/o mantenir-la perquè les reunions setmanals de tutors funcionen, excepte quan són casos greus.
- El Pla d'Acció Tutorial (PAT) estableix com es realitza el seguiment i l'acompanyament de l'alumnat, tenint en compte el paper central dels tutors (pel que fa a detecció i contacte amb les famílies) i la coordinació necessària de l'equip d'orientació (també assessorament) i l'equip de professors.

Els programes de suport i atenció a la diversitat s'entenen com a mesures preventives de l'absentisme. Entre aquests programes hi ha el Programa d'Intervenció Socioeducativa-ALTER (PISE-ALTER), un programa amb una orientació pràctica i d'aprenentatge professional que és adequat tant per a l'alumnat absentista com per a l'alumnat amb conductes disruptives. Un director de centre afirma el següent: "aquests nois eren absentistes totals, s'apartaven del sistema... El fet de facilitar-los una alternativa d'escolarització ha estat un avantatge" (director, institut 1). Com a dificultat s'apunta el desajust entre el calendari del programa i el del curs acadèmic, així com la dificultat de mantenir el vincle amb el centre, malgrat que s'hi realitzin sessions setmanals.

Es valora que cada pla específic de centre sigui útil i adaptat a la realitat de cada centre

Una altra alternativa d'atenció a la diversitat són els Programes de Millora de l'Aprenentatge i el Rendiment (PMAR). Aquests programes es desenvolupen a partir del segon curs de l'educació secundària obligatòria (ESO), i plantegen l'ús d'una metodologia específica a través de l'organització de continguts, activitats pràctiques i àmbits alternatius als del grup ordinari, amb la finalitat que l'alumnat participant aconseguixi titular-se per la via ordinària (Amer i Mir, 2017). Els entrevistats en destaquen dues dificultats. En primer lloc, el desajust del programa al perfil de l'alumnat absentista atès que un dels requisits per participar-hi és el compromís previ dels participants i, en el cas de l'alumnat absentista, solen caracteritzar-se per una baixa motivació. En segon lloc, els entrevistats destaquen la dificultat que pot provocar la reincorporació a la via ordinària a 4t d'ESO (després de dos cursos d'intervenció en grup específic) i el risc que això suposa de segregació educativa de les trajectòries: “em fa la sensació que l'objectiu del PMAR és fer una divisió dels alumnes d'ESO cap a FP, i és molt aviat per fer-ho” (orientadora, institut 11).

D'acord amb els entrevistats, la prevenció del baix rendiment en grups específics consisteix a fer agrupaments equilibrats, especialment a primer i segon d'ESO

Els aspectes organitzatius, metodològics i d'avaluació són fonamentals pel que fa a la possibilitat de detectar dificultats d'aprenentatge i situacions de risc. Els centres compten amb sessions d'avaluació que permeten analitzar els resultats per grups i les actuacions a realitzar quan la mitjana de resultats d'un grup és inferior a la dels altres grups o trimestres anteriors. D'acord amb els entrevistats, la prevenció del baix rendiment en grups específics consisteix a fer agrupaments equilibrats, especialment a primer i segon d'ESO: “això fa que uns motivin els altres, en lloc de ser un grup al qual ningú vol anar i que li toca a un interí. No fer que els nens se sentin marginats” (director, institut 1). A més, els informes o avaluacions intermèdies o preavaluacions ajuden a ajustar les mesures necessàries per atendre situacions de dèficit: “previs a les dates d'avaluació que es comparteixen amb les famílies de cara a poder orientar les assignatures, aspectes positius i aspectes a millorar, mai negatius” (tutor, institut 7) o “arriben a un acord, signen pares, professors i hi ha l'orientadora i..., es fa una sessió de preavaluació, ells ja saben les notes i fem una mica de cercle de cada avaluació” (tutor, institut 7).

La comunicació constant entre el tutor i els professors del curs és fonamental per dur a terme un seguiment i una atenció adequada: “a mi em paren pel passadís: que m'ha suspès un examen, jo ja ho dic als pares” (tutor, institut 7). “Jo a les meves juntes d'avaluació, són súper ràpides. Perquè jo parlo cada dia dos minuts amb els professors” (tutora, institut 9). A més, els espais de coordinació entre tutors i orientadors faciliten el traspàs d'informació: “Quan es detecta algun tipus de problema, es planteja a la reunió de tutors, perquè hi ha l'orientadora a la reunió” (tutor, institut 1). La tasca de seguiment individualitzat a través del tutor és fonamental: “crear vincle amb un professor tot i que no sigui el seu tutor. De vegades un alumne s'obre més a un professor que a un altre” (cap d'estudis, institut 1).

La prevenció de l'absentisme des dels centres educatius

Com a estratègia per mantenir la vinculació cap al centre educatiu s'apunta la importància de treballar la convivència en el centre, la dinàmica de grups (creació, manteniment i cohesió), l'acció tutorial i la relació amb les famílies. De fet, l'absentisme es relaciona amb la baixa motivació i la poca vinculació vers l'escola: "la persona no troba el lloc al centre i no hi ve" (orientador, institut 9). És per això que la convivència esdevé un objectiu clau de centre.

Sense aquesta convivència no podem tenir ni millora de resultats, ni millora de rendiment, ni podem tenir res. (Directora, institut 14).

Intentem crear un clima de convivència d'aula, de centre, a través de diferents projectes que tenim extracurriculars i també implicant-hi l'alumne perquè se senti al més còmode possible per tal que vingui al centre. (Orientador, institut 12).

Després hi ha un tema de prevenció, tu tens menys absentisme si els nens vénen aquí i s'ho passen bé. Això és així. Som un centre demandat, la relació amb els professors és bona. (Directora, institut 8).

Com a estratègia per afavorir la convivència (i el rendiment educatiu), s'apunten les accions en el grup-classe destinades que l'alumnat se senti integrat dins del grup. El professorat destaca la importància que l'alumnat se senti bé en el grup i que el clima de l'aula afavoreixi la convivència.

Quan ells se senten súper bé és quan el grup és realment un grup i no un agrupament com al principi. (Tutor, institut 7).

També es recomana el treball preventiu individualitzat que es realitza diàriament per part, principalment, dels tutors, així com l'assessorament de l'equip d'orientació i l'aplicació de metodologies com el treball per projectes, els grups cooperatius i heterogenis o les pràctiques restauratives. Les estratègies que es plantegen són:

- Les tècniques d'estudi, les conferències i les xerrades sobre temàtiques que els tutors detecten que interessen a l'alumnat: sexualitat, drogodependències, trastorns alimentaris, etc.
- Els projectes que integren a tot el centre (exposicions coordinades i programades que elabora cada grup al llarg del curs escolar).
- El treball sobre motivació i emocions.

La influència de la família en els casos d'absentisme és notable i es manifesta, per exemple, en forma de situacions recurrents (com són les excuses no congruents) en què la mateixa família justifica l'absentisme, en té coneixement i el permet: "els pares saben que els nens són a casa i no actuen" (orientador, institut 10), "signen conforme està justificada [la falta], és a dir,

realment l'autoritzen sense que sigui cert" (director, institut 1). En aquests casos, el problema s'associa a la permissivitat, la despreocupació o el malestar dins de la família, "jo crec que hi ha un malestar a la família, amb el nen, amb la comunicació... La comunicació no és fluïda quan hi ha secrets, quan hi ha malestar" (orientador, institut 9).

La incorporació tardana al sistema a causa de la feina temporal i estacional dels pares és una variable de risc. Atès que les Balears és una comunitat la principal activitat econòmica de la qual és el turisme, el treball estacional suposa una alternança del lloc de residència i el contacte amb el país d'origen on poden viatjar les famílies durant l'hivern; aquests viatges obliguen a interrompre l'escolarització de l'alumnat.

La qualitat de les relacions família-escola és un aspecte important per prevenir i combatre l'absentisme. En les entrevistes es demana sobre els canals generals de comunicació amb les famílies, així com les vies que afavoreixin més implicació. Les reunions informatives i les entrevistes personalitzades són els espais de relació més importants, tot i que l'assistència a aquestes reunions és un dels principals obstacles per part de les famílies que afirmen que disposen de temps. Es comenta que la participació a l'ESO és més baixa que a l'Educació Primària. També s'apunten els diferents graus d'implicació de les famílies.

La implicació de les famílies és bona, el que passa és que generalment les famílies que s'impliquen són les famílies dels alumnes que van millor. Les famílies a les quals ens costa més arribar són les dels nens que realment necessiten que la seva família s'impliqui més. (Cap de estudis, institut 3).

La intervenció individualitzada amb l'alumnat s'ha de complementar amb un treball, també personalitzat, amb les famílies: "la nostra feina és fer entendre als pares que venir a l'escola és un gran benefici" (cap d'estudis, institut 11).

A més, el treball de prevenció i intervenció en l'àmbit de l'absentisme requereix el treball comunitari i en xarxa entre centres educatius, serveis socials municipals i policies-tutors, entre d'altres. Es valora positivament el funcionament en xarxa, la comunicació amb els centres educatius d'Educació Primària (el traspàs d'informació entre etapes), així com amb els serveis socials municipals (pel que fa a aquests, sol·liciten la possibilitat de comptar amb més suport dins del centre per part dels professionals referents, com són els educadors socials). Igualment, la coordinació amb el policia-tutor en general està molt ben considerada per la seva utilitat i implicació.

Quant als punts forts en la feina en relació amb l'absentisme, cal destacar: un protocol pautat i útil, la comunicació amb l'alumnat, el treball preventiu, la creació d'un ambient positiu, el seguiment dels casos, el treball amb les famílies, l'atenció individualitzada, la implicació dels professionals i el treball

en xarxa. Es valora la tasca del cap d'estudis i del departament d'orientació, la coordinació dels tutors i la figura dels educadors socials, que aporten el seu coneixement del context extraescolar de l'alumnat i les seves famílies.

En relació amb els punts febles, les dificultats per motivar els adolescents, la manca de més oferta formativa que pugui millorar el vincle escolar de l'alumnat amb risc d'absentisme, el seguiment o control de les faltes per part dels professors, la supervisió i l'acompanyament quan l'alumnat ja té setze anys, més formació en treball preventiu i eines per actuar amb l'absentisme crònic.

Un alumne que ha estat desescolaritzat un temps o ha tingut una trajectòria irregular, i l'obligues a estar sis o set hores assegut. La solució no passa per aquí. Per a ells fer-los venir no és una cosa que els estimuli, és un càstig. Hi hauria d'haver alguna cosa que fes canviar aquests joves i que no fos una cosa tan estàndard com una cadira, un pupitre, una pissarra, de 8 a 9, de 9 a 10... Una mica més adaptat al perfil d'un alumne... (Tutor, institut 11).

A més, cal subratllar que els casos greus que requereixen un treball coordinat amb altres agents (fiscalia, menors, etc.) necessiten més pautes i més definició i efectivitat, principalment en les primeres derivacions.

Discussió i conclusions

L'estudi investiga l'absentisme fent referència a diferents aspectes: 1) definicions, instruccions i documents de centre; 2) prevenció; 3) programes de suport; 4) les relacions família-escola-comunitat; i 5) el diagnòstic sobre fortaleces i febleses del treball en absentisme.

Es van seleccionar els centres de secundària que presentaven índexs baixos d'absentisme, tot i estar en zones de vulnerabilitat social i amb més risc. En aquest sentit, l'objectiu de l'informe és recollir les bones pràctiques en la prevenció, la intervenció i el seguiment de l'absentisme en aquests centres.

Primer, després d'haver estudiat les instruccions d'absentisme de la Conselleria d'Educació, es valoren els documents de centre dels instituts implicats. De tots els documents, el PAT destaca pel fet de ser el que promou el tutor com a agent de prevenció i intervenció, amb el suport del departament d'orientació. A més, manifesten tenir molt incorporades les instruccions d'absentisme en els processos del centre.

Pel que fa a la prevenció de l'absentisme, les investigacions destaquen la importància de l'educació emocional, la convivència i, sobretot, la promoció del benestar emocional i social de l'alumnat

Segon, pel que fa a la prevenció de l'absentisme, les investigacions destaquen la importància de l'educació emocional (Cáceres, 2014), la convivència (Hernández Prados, 2014; Àvila *et al.*, 2014; Rodríguez Gómez, 2014) i, sobretot, la promoció del benestar emocional i social de l'alumnat (Llanas *et al.*, 2016). Aquests aspectes es treballen en els centres analitzats mitjançant el treball individual, les accions per integrar els alumnes al grup i el treball amb les famílies. Es promou la vinculació escolar a través de diferents propostes com co-tutories, projectes de tot el centre, cohesió de grup o xerrades, entre d'altres.

Tercer, per reajustar les trajectòries educatives de l'alumnat en risc d'absentisme s'apunta la necessitat d'afavorir processos flexibles i adaptats (Cañellas *et al.*, 2016). A l'estudi es destaquen els programes d'atenció a la diversitat com a mesures preventives contra l'absentisme, i especialment el programa PISE-ALTER, amb un enfocament metodològic ajustat al perfil de l'alumnat en risc. Aquest programa permet treballar la motivació en grups petits, adquirir competències bàsiques i apropar la realitat laboral a l'alumnat sense que es produeixi una desvinculació del centre educatiu.

Quart, com que es tracta també d'una problemàtica sociofamiliar, es requereix la cooperació entre centres educatius, famílies, serveis socials i agents comunitaris. Les relacions família-escola han estat objecte d'estudi en les entrevistes. Pel que fa a la comunicació amb les famílies, el professorat cita les reunions periòdiques, especialment la de principi de curs, i els canals específics de contacte i treball personalitzat quan hi ha situacions d'absentisme. En aquest sentit, paral·lelament a la possibilitat de comptar amb professionals especialitzats en intervenció socioeducativa (González Sánchez *et al.*, 2016), es considera necessària la formació de professorat, no només amb la finalitat de prevenir, detectar i abordar situacions de risc, sinó també d'adquisició d'estratègies comunicatives i col·laboratives amb les famílies i la comunitat (Méndez i Cerezo, 2018). Compartim amb Castillo (2019) la convicció sobre la necessitat de considerar l'educació com un fet integrat i integral, amb la capacitat d'atendre tots els espais personals, familiars i socials de la vida de nens i adolescents. D'acord amb l'autor, considerem necessari enfortir la relació entre educació social i escola, no de forma accessòria sinó com una aliança necessària.

Els entrevistats fan, en conjunt, un diagnòstic sobre forteses i febleses. Pel que fa a les forteses, se subratllen com a bones pràctiques el seguiment del protocol, la comunicació amb l'alumnat, la tasca de prevenció, la implicació dels professionals i l'atenció personalitzada. Pel que fa a les febleses, cal millorar principalment els instruments per treballar amb l'absentisme crònic, el treball amb les famílies, l'acompanyament a partir dels setze anys i la insuficiència d'oferta formativa que fomenti la vinculació escolar.

L'estudi presenta algunes limitacions, principalment vinculades a la potencial desitjabilitat social en les respostes dels entrevistats. Una altra limitació

ve donada per l'opció d'una mostra formada per centres amb baix nivell d'absentisme i el fet de no comptar amb centres que, tot i tenir entorns d'alta vulnerabilitat, disposen de dispositius que permeten l'abordatge de les problemàtiques derivades i representen una bona pràctica.

Pel que fa a les implicacions pràctiques, la intenció era identificar bones pràctiques que es puguin generalitzar. Quant a les implicacions polítiques, l'avaluació qualitativa de les actuacions en absentisme en aquests centres serveix als responsables polítics per conèixer què hi passa: com s'implementen les instruccions (el protocol) d'absentisme i quins són els reptes principals.

En conjunt, en els centres estudiats el protocol funciona perquè s'adapta a la realitat i al funcionament de cada centre, sense perdre'n rigor. L'agenda dels centres inclou el tema de l'absentisme i el seu seguiment a través, principalment, de les reunions periòdiques dels tutors i orientadors. Aquest mateix fet suposa un treball preventiu fonamental. El repte principal és incrementar el treball amb les famílies, millorar la capacitat de comunicació i relació amb les famílies, principalment les més inaccessibles i amb més dificultats.

El repte principal és incrementar el treball amb les famílies, millorar la capacitat de comunicació i relació amb les famílies, principalment les més inaccessibles i amb més dificultats

Joan Amer
Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques
Universitat de les Illes Balears
joan.amer@uib.es

Margalida Vives Barceló
Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques
Universitat de les Illes Balears
marga.vives@uib.es

Belén Pascual Barrio
Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques
Universitat de les Illes Balears
belen.pascual@uib.es

Bibliografia

- Amer, J.; Mir, A.** (2017). Los procesos de implementación de los Programas de Mejora del Aprendizaje y el Rendimiento (PMAR). Perspectivas del profesorado, el alumnado y las familias. *REOP*, 28(3), 133-150.
- Amer, J.** (2013). L'abandonament escolar a les Illes Balears. Perspectiva de deu anys i estat de la qüestió. En M. March (Ed.). *Anuari de l'Educació de les Illes Balears 2013* (p. 480-496). Palma: UIB, Colonya Caixa Pollença.
- Àvila, J. A.; Conde, S.; Azaustre, C.** (2014). Investigación e intervención.

Educar para la convivencia. En A. B. Amirete; M. Sánchez (Eds.). *La formación del profesorado frente a los desafíos del siglo XXI* (p. 119-128). Murcia: Ediciones de la Universidad de Murcia.

Ballester, L.; Nadal, A.; Amer, J. (2014). *Métodos y técnicas de investigación educativa*. Palma: Universitat de les Illes Balears.

Ballester, L.; Ballester, M. (2014). El trabajo socioeducativo en red como estrategia política y técnica. La experiencia de los TISE en las Islas Baleares. *RES Revista de Educación Social*, 18. Recuperat de: http://www.eduso.net/res/pdf/18/e2e15_res_18.pdf

Bronfenbrenner, U. (1987). *La ecología del desarrollo humano. Experimentos en entornos naturales y diseñados*. Barcelona: Paidós.

Cabrera, M. C.; Larrañaga, M. E. (2014). Contexto familiar y escolar de los alumnos absentistas de ESO: diferencias en padres y alumnos. Análisis en un centro educativo. *Cuadernos de Trabajo Social*, 27(2), 385-394.

Cáceres, J. (2014). Educación emocional. La llave para aprender a convivir. En A. B. Amirete; M. Sánchez (Eds.). *La formación del profesorado frente a los desafíos del siglo XXI* (p.139-148). Murcia: Ediciones de la Universidad de Murcia.

Cañellas, B.; Moyà, P.; Pascual, B.; Vidaña, L. (2016). L'absentisme crònic a l'ESO de les Illes Balears: estat de la qüestió. En C. Orte; Ll. Ballester (Eds.). *Anuari de l'Educació de les Illes Balears 2016* (p. 218-236). Palma: UIB i Colonya-Caixa Pollença.

Castillo, M. (2019). Interrogants, debat, respostes. *Educació Social Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 71, 6-12.

Domingo, J.; Martos, J. M. (2017). ¿Cómo investigar la exclusión educativa? *Forum: Qualitative Social Research*, 18(2), Art. 3.

Epstein, J. (2001). *School, family and community partnerships. Preparing educators and improving schools*. Boulder, CO: Westview Press.

García Gracia, M. (2007). Claves para el análisis y la intervención contra el absentismo escolar. En R. Merino; G. De la Fuente (Eds.). *Sociología para la intervención social y educativa* (p. 340-356). Madrid: Editorial Complutense.

González González, M. T. (2006). Absentismo y abandono escolar: una situación singular de la exclusión educativa. *Revista Electrónica Iberoamericana sobre Calidad, Eficacia y Cambio en Educación (REICE)* 4(1), 1-15.

González González, M. T. (2014). Absentismo escolar: posibles respuestas desde el centro educativo. *Revista Electrónica Iberoamericana sobre Calidad, Eficacia y Cambio en Educación REICE*, 12(2), 5-27.

González Sánchez, M.; Olmos, S.; Serrate, S. (2016). Análisis de la práctica profesional del educador social en centros de educación secundaria. *Pedagogía Social Revista Interuniversitaria*, 28, 29-243. Recuperat de: <https://recyt.fecyt.es/index.php/PSRI/article/view/50846/31315>

Hernández Prados, M. A.; Ros, R. (2014). Convivencia escolar. Análisis de buenas prácticas en la región de Murcia. En A. B. Amirete; M. Sánchez (Eds.). *La formación del profesorado frente a los desafíos del siglo XXI* (p. 179-188). Murcia: Ediciones de la Universidad de Murcia.

- Labèrnia, A.** (Dir.) (2019). Educació social i escola. *Educació Social Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 71, 1.
- Llanas, C.; Moreno, S.; Sandín, B.; Valiente, R. M.; Chorot, P.** (2016). ¿Por qué los alumnos de secundaria y bachiller rechazan ir a clase? Análisis del absentismo escolar justificado, razones del mismo y miedos escolares en una muestra de estudiantes de secundaria y bachiller. En J. L. Castejón (Ed.). *Psicología y Educación. Presente y futuro*. Madrid: ACIPE.
- Llei 17/2006**, de l'atenció i dels drets de la infància i l'adolescència de les Illes Balears.
- Llei 26/2015**, de 28 de juliol (BOIB núm. 180, de 29 juliol de 2015) de modificació del sistema de protecció a la infància i l'adolescència.
- Longás, J.; Cussó, I.; De Querol, R.; Riera, J.** (2016). Análisis de factores de apoyo a trayectorias de éxito escolar en la enseñanza secundaria en contextos de pobreza y vulnerabilidad social en España. Un estudio de casos múltiples. *Revista de Estudios y Experiencias en Educación*, 15(28), 107-127.
- Méndez, I.; Cerezo, F.** (2018). La repetición escolar en educación secundaria y factores de riesgo asociados. *Educación XXI*, 17(2), 337-360. Recuperat de: <http://revistas.uned.es/index.php/educacionXXI/articulo/view/20172>
- Oliver, J. L.; Pascual, B.** (2008). Abandonament escolar a les Illes Balears: anàlisi de tendències. En: M. March (Ed.). *Anuari de l'Educació de les Illes Balears 2013*. Palma: UIB, Colonya Caixa Pollença.
- Rico, J. I.** (2017). Transductores de exclusión educativa: un acercamiento al absentismo escolar en el distrito Norte de Granada. Tesis doctoral: Universidad de Granada. Recuperat de: <http://digibug.ugr.es/handle/10481/48396>
- Ritacco, M.; Amores, F. J.** (2016). Estudiantes en riesgo de exclusión educativa en secundaria. Percepciones del profesorado implicado en programas extraordinarios de prevención del fracaso escolar. *Enseñanza & Teaching*, 34(1), 137-160.
- Rodríguez Gómez, J. M.** (2014). Recursos educativos asociados a la mejora de la convivencia y la resolución de conflictos. En A. B. Mirete; M. Sánchez (Eds.). *La formación del profesorado frente a los desafíos del siglo XXI* (p. 235-246). Múrcia: Ediciones de la Universidad de Murcia.
- Rué, J.** (2005). *El absentismo escolar como reto para la calidad educativa*. Madrid: CIDE, Ministerio de Educación y Ciencia.
- Salvà, F.** (Ed.) (2011). *Informe de investigación 1. Abandono escolar y retorno al sistema educativo en Baleares: historias de vida del alumnado en la Educación Permanente de Personas Adultas (EPA)*. UIB: Departament de Pedagogia Aplicada i Psicologia de l'Educació, grup de recerca Educació i Ciutadania.
- Thomas, D. R.** (2006). A general inductive approach for analyzing qualitative evaluation data. *American Journal of Evaluation*, 27(2), 237-246.
- Willis, P.** (1988). *Aprendiendo a trabajar. Cómo los chicos de la clase obrera consiguen trabajos de clase obrera*. Madrid: Akal.